

Kapitoly
z fonetiky a
fonologie
českého jazyka

Marek Lollok

Obměny výslovnosti fonémů v souvislé řeči

- v souvislé řeči dochází k vzájemnému ovlivňování, změnám, vypouštění nebo přidávání hlásek, k úpravám jejich znění apod.
- objevují se v češtině spisovné i nespisovné
- ve spisovné češtině stanovuje ortoepie jejich míru; v nespisovné ke změnám dochází více s narůstajícím tempem
- pravidla spojování hlásek

Obecná kritéria rozlišování změn

- v současnosti (synchronní) x ve vývoji (diachronní)
- spisovné [pana], [fčera] x nespisovné [trachtor]

Dle závaznosti:

- obligatorní změny
- fakultativní změny (např. výslovnost skupiny „sh“ nebo užití rázu)
- změny sporadické (uskutečňují se pouze u několika slov, např. nespisovné [štiři])

Dle blízkosti hlásek:

- **tautosylabické** (hlásky, které jsou součástí jedné slabiky) x **heterosylabické** (hlásky různoslabičné)
- **kombinatorní** (stojí-li vedle sebe určité hlásky, jejich kombinace vyvolává určitou změnu, např. [z babičkou]) x **poziční** (např. neutralizace znělosti na konci slova [let])
- **kontaktní** (hlásky stojící bezprostředně vedle sebe se sbližují) x **distantní** (změny vzdálené, např. nespisovné [pomoranč])

Asimilace (x disimilace)

- sblížení výslovnosti hlásek za účelem usnadnění výslovnosti hláskové skupiny x disimilace (oddálení výslovnosti)

Asimilace znělosti se týká párových souhlásek s výjimkou *v* – to sice asimilaci podléhá (např. [stáfka] x nesp. [tfúj]), ale samo ji nevyvolává (proto [sval] x [zval]; asimilaci nepodléhají hlásky jedinečné ([zmňena] x [smňena]; brát [brát])

- A) progresivní (postupná) – [dřít]
- B) regresivní (zpětná) – [zhoda]

Spojení s předložkami s, se, přes

- předložka *s*, pokud se jí užívá s 2. pádem, chová se obvykle, jako by bylo psáno *z*, např. [z mostu] , [z vježe]; jen pokud chce mluvčí jednoznačně vyjádřit pohyb dolů, vyslovuje se [s]
- vokalizovaná podoba předložky *s*, tj. *se*, ve spojení se 7. pádem má vždy podobu neznělou, např. se *zdravým rozumem*, se *sestrou*
- předložka *přes* se chová tak, jako by na konci bylo psané *z*, např. spojení *přes náves* [přez náves]; pouze před souhláskami neznělými a před pauzou podléhá spodobě znělosti a je neznělá, např. *přes kopec*
- znělá je ve vokalizované podobě [přeze fšecko]

Slova typu *kresba, prosba modlitba, svatba*

- zde dochází ke spodobě znělosti, vyslovuje se [krezba], [prozba], [modlidba], [svadba]
- ve 2. pádě mn. č., kde se mezi původně znělou a neznělou souhláskou objevuje samohláska e, je základní normativní výslovnost znělá
- stylistická diferenciací znělé a neznělé výslovnostní varianty

Asimilace artikulace

- asimilace místa artikulace – ve spisovné řeči poziční varianty *ŋ, ŋ*; v nespisovné řeči např. [heščí] – přiblížení přední zubodásňové hlásky hlásce zadní zubodásňové; nebo [pámbu]
- asimilace způsobu artikulace – namísto hlásky závěrové a hlásky úžinové se vysloví jedna polozávěrová, např. [děcký]; [vječí]

Akomodace

- ovlivnění hlásek různého druhu (navzájem na sebe působí K a V) x asimilace v užším smyslu (ovlivnění hlásek stejného druhu KK, VV)

Např.:

- **palatalizace** – výslovnost v sousedství předních vokálů, posouvá artikulaci konsonantu, zejména v nedbalé výslovnosti, např. [triki]
- **asibilace** – sykavkový šum, záležitost zejména slezských nářečí [zeťi]
- **intervokální oslabování** – mezi dvěma vokály se určité konsonanty ztrácejí (h,j,v,l), je to záležitost nářečí nebo nespisovné výslovnosti (např. [lajce])
- **změna výslovnosti neznělých souhlásek na znělé** mezi samohláskami [dedektifka]; [plagát]

Výslovnost s rázem

- se doporučuje tam, kde jsou dva stejné vokály: dítě si neumělo otevřít; tam, kde jde o vokály různé: celá Evropa, nové auto, za oknem
- ráz brání splývání hlásek; vždy by měly být rozeznatelné hranice slabik

Ad ráz

- hláska závěrová neznělá hlasivková předcházející samohlásku na počátku slabiky
- je způsobem vyjádření předělu, sama o sobě však v češtině není samostatným fonémem
- ráz se v češtině vytváří automaticky a pravidelně před samohláskou po každé absolutní pauze; je tedy samozřejmý na začátku věty, pokud začíná samohláskou
- za obligatorní se považuje výslovnost s rázem po neslabičných předložkách *k, s, z, v*: [k objedu], [f okně] apod.

- v oficiálních mluvených projevech se doporučuje výslovnost s rázem:
- po nepřízvučné slabice nebo po nepřízvučném slově jednoslabičném (např. [gdyž uvážíš], [bil unaven])
- při setkání dvou stejných samohlásek na hranici předložky a slova se samohláskovým začátkem (např. [do ostravi], [po objede])
- při setkání dvou stejných samohlásek na hranici předpony a slovního základu (např. [do opravdi], [po otevřít])
- při setkání dvou různých samohlásek na hranici slabičné předložky a slova se samohláskovým začátkem (např. [po ulici], [do evropi])

- při setkání dvou různých samohlásek na hranici slabičné předpony a slovního základu se samohláskovým začátkem (např. [po učit], [ne običejní])
- v přídavných jménech a příslovcích s předponou nej-, po níž následuje samohláska (např. [nej obtížnější], [nej útlejší])
- po předložce končící na souhlásku, po níž následuje samohláskový počátek slova (např. [pot oknem], [bes obaf])
- ve slovech složených (např. [pravo úhlí], [jiho americký])
- při setkání dvou samohlásek na hranici slov (např. [celá evropa])

Vokalická harmonie

- připodobnění vokálů k sobě, ačkoli je mezi nimi konsonant; např. [pomoranč], [peleton]

Epenteze

- vložení hlásky do slova
- v češtině zejména vokály, např. [osum]
- někdy mluvčí nespisovně vkládají hlásky na místo, kam nepatří, např. součástnost, domáctnost

Hiát

- ve skupině, kde je prvním vokálem *i*, se vyslovuje hiátové *j* [hiját]; [astronomije], [studijum]
- výslovnost dvou po sobě následujících různoslabičných samohlásek v případě cizích slov: [koala], [vakuum], [mini interupce]

Elize

- zjednodušování skupin souhlásek, vypouštění hlásek
- může být i spisovné, resp. pravidelné, zejména v případě zdvojených souhlásek; např. [pana], [mňekí], [vítěství], [srce]
- nespisovné [japko], [dicki], [šťasná], [kerí]

Pozn.: Výslovnost souhlásky *j* v tvarech pomocného slovesa být a v jiných spojeních

- v tvarech jsem, jsi, jste, jsme, jsou se připouští zjednodušená výslovnost bez souhlásky *j*, např. [přišli sme], [volal sem], [získali sme]
- výslovnost souhlásky *j* se zachovává ve slovesných tvarech záporných (např. nejsem, nejsou, nejste) a tam, kde sloveso *být* plní funkci plnovýznamového slovesa (obvykle je na něm ve větě větný přízvuk), např. Myslím, tedy jsem.
- v normativní výslovnosti se souhlásk *j* zachovává na začátku slov, uvnitř slov a ve spojeních, které mají v českých promluvách vysokou frekvenci výskytu

Proteze

- vkládání souhlásky před vokál na začátku fonace;
nejčastěji před vokál
- nejčastější protetickou hláskou je *v* [voko]; [vokno]
- někdy *h* [holomóc]

- někdy je základem expresivních výrazů – např. zvorat

Metateze

- přeskupení hlásek nebo celých slabik ve slově
- nejčastěji ve slovech přejatých, u nichž chybí opora v hláskovém skladu slov příbuzných [levorvér], [cerel], [hedbáví], [žlička]

Synkopa

- vypuštění slabiky uvnitř slova, např. Brno noviny
[brnoviny]

Apokopa

- zánik nepřízvučné koncové slabiky nebo hlásky na konci slova nashledanou → nashle; bezvadné → bezva